

Abdurrahman Muhammed el-Abd el-Ganî, Ermînye¹ ve Alâkâtüha es-Siyâsiyye bi-Kulli min el-Bîzantiyyîn ve'l-Muslimîn, 33-457 h./653-1064 m., Kuveyt 1989, 282 sayfa + 10 harita, Muessese el-Kuveyt li't-Takaddum el-İlmî İdare et-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr.

Yazar, "Ermenilerin Bizans ve Müslümanlarla olan Siyasi Münasebetleri" isimli eserine önsöz ile başladıktan sonra çalışmasını beş bölüm halinde ve buna ilaveten; sonuç, kısaltmalar ve bibliyografya olarak ele almıştır. Bölüm başlıkları ise aşağıdaki şekildedir;

1. Doğu ile Batı arasında Ermeniye
2. Emevî-Bizans Mücadelesinde Ermeniye'nin Rolü (653-750).
3. Abbâsî Hilafeti ile Bizans İmparatorluğu arasında Ermeniye (750-884).
4. Abbâsî Nüfuzunun Bitip Bizans Nüfuzunun Arttığı Sırada Ermeniye (885-953).
5. Ermeniye'nin Bizans ve Müslümanlar arasında Tampon Devlet Olarak Oynadığı Rol ve Bizans'ın Onu Ele Geçirme Siyaseti (953-1064).

Yazar önsözde; daha önce bu alanda yapılmış olan çalışmaların birçoğunda Arap kaynaklarının kullanılmadığını belirterek, kendisinin hem Arap kaynaklarını, hem de büyük oranda Ermeni kaynaklarını ve özellikle de bu kaynakların Fransızcaya çevrilmiş olanlarını kullandığını söylüyor.

Birinci bölümde (s. 17-46); Ermeniye'nin coğrafi olarak bulunduğu konum ve Ermeniye kelimesinin ilk kez ne zaman geçtiği anlatıldıktan sonra Ermeni bölgesinin Arap kaynaklarında ve özellikle de Arap coğrafyacılarında verilen sınırları ile yapılan dörtlü ve ikili tasnifleri her kaynağa göre ayrı ayrı veriliyor. Neseb alimlerine göre Ermeniler'in Âri ve Hind-Avrupa ırkından olduğu ve bu şekilde tasnif edildiği belirtilerek, Arap kaynaklarının bir kısmında ise Ermeniler'in bir Rum kabilesi olduğunun söylendiği ifade ediliyor (s. 21 -22).

Ermeniye'de yetişen ürünlerin isimleri ve o bölgede çıkan madenler gibi diğer bazı ansiklopedik bilgiler verildikten sonra, en eski zamanlarından beri Ermenilerin güçlü komşular arasındaki mücadelelerden çok zarar gördüğü ve ilk önceleri Pers-Roma, sonra Bizans-İran, sonra da Bizans-Araplar arasındaki mücadelelere sahne olan bölge hep doğu ile batı arasındaki çatışmaların arasında kalmıştır deniliyor. Fars İmparatorluğunun yerini müslüman Arapların (Emevîler) aldığı (VII. yüzyıl) zamana dek Bizans ile İran arasında kalan Ermenilerin değişik zamanlarda bu iki imparatorluğun hakimiyetini kabul etmek durumunda kaldığı ve Bizans ile olan münasebetleri, aynı dine mensup olmalarına rağmen ittifaktan çok birbirlerine karşı muhalefet içerisinde geçtiği ve Emevîlerin, İranlılar'ın yerini almasından sonra ise, genel anlamda Ermenilerin daha rahat olduklarını

¹ Arapça olarak yazıldığında Ermînye şeklinde telaffuz edilmesi gereken bu isim, Türkiye'de daha önce yapılmış olan ilmi çalışmalarda hep Ermeniye yada Ermeniyeye olarak yazılmıştır, biz de bu teamüle uyarak bu ismi bundan sonra geçtiği yerlerde Ermeniye şeklinde yazacağız.

söylemek mümkündür, çünkü Emevîler onları dinî yönden tamamen serbet bırakmışlar ve her ne kadar Arap hâkimiyeti döneminde Ermeniler birçok ayaklanma ve başkaldırıda bulundular ise de bu yönüyle onların daha önceki döneme göre daha rahat olduklarını söylemek doğru olur denmekte (s. 45) ve bu durumun ikinci bölümde izah edileceği ifade edilmektedir.

Yazar ikinci bölümün (s. 47-79) başlarında İnanlılar ve Bizans ile yapılan savaşlardan sonra Müslümanların, Ermeniler üzerine yaptığı ilk sefer ile ondan sonraki iki seferin tarihlerini Ermeni ve Arap kaynaklarını karşılaştırarak tartışıyor (s.47-54) ve benzerlikler ile farklılıkları belirttikten sonra kendisinin doğru olarak kabul ettiği řu tarihleri veriyor (s.54);

Birinci Sefer : Ermeniler üzerine ilk büyük hamle 640 senesinde olmuş ve 6 Ekim 640'ta Dvin şehrini ele geçirebilmişlerdir.

İkinci Sefer: 642-643 yıllarında olmuş ve bu hamle Azerbaycan'dan başlamıştır.

Üçüncü Sefer: 650 yılında ve yine Azerbaycan yoluyla olmuştur. Bu büyük sefer sonucunda da 18 Ağustos 650 tarihinde Erkâb kalesi ele geçmiştir.

Daha sonra ise yazar aynı bölümde bize řu bilgileri aktarıyor; Müslümanların ilk müdahalesinden 653 yılına kadar geçen süre zarfında Ermeniler Bizans ile Müslümanlar arasında kalarak bazen bu iki büyük güçten birincisinin, bazen de ikincisinin hâkimiyeti altına girdiler. Ancak 653 yılında Ermeniler Müslümanlara tâbi olmayı tercih ettiler, bunun en önemli sebeplerinden birisi Bizans'ın, Ermenilerin monofizit mezheplerini her zaman yasaklaması ve onları dinî yönden serbest bırakmaması, müslümanların ise bunun tam tersini yaparak onlara dinî yönden büyük bir serbesti tanınması idi. Müslümanlar Ermeni Kilisesi ile Bizans Kilisesi arasındaki ihtilafı fark ederek, Ermenilere müstakil dinî bir hüviyet takınma şansını vermişlerdir (s.63-64).

Ermeniler, Emevî hâkimiyetini VII. y.y. ortalarında ve Bizansın zayıflayıp dahili problemleriyle uğraştığı bir sırada kabul ettiler. Bir süre geçtikten sonra Ermeniler kendilerinden alınan vergileri fazla bularak ayaklanmaya başladılar ve bu ayaklanmalar Bizansın da etkisiyle büyüyerek devam etti. Emevîlerin son büyük halifelerinden kabul edilen Hişâm b. Abdülmelik'in ölümüyle de Ermeniler üzerindeki Emevî etkisi iyice azaldı. Bu süre içersinde Emevîlerin yaşadıkları dahili problemleri Bizans çok iyi kullandı ve zaman zaman Ermeniler ile iş birliği yaparak onlar üzerindeki etkilerini arttırdılar.

Üçüncü bölümde ise (81-126); Abbâsî Hilâfetinin başlaması ile halifelerin Ermenilere gönderdiği valilerin hemen hemen hepsinin şiddet yöntemi ile merkezî bir sistem uygulamaya başladıkları, bu durumun da başta içişlerinde bağımsız olmak kaydıyla İslâm hâkimiyetini kabul etmiş olan Ermenileri rahatsız ettiği ve 771 de Artavazd Mamikonian'ın liderliğinde Abbâsî hakimiyetine karşı ayaklandığı, ancak hareketin bastırılıp, vali tarafından yeni bazı vergiler konarak isyanın cezalandırıldığı belirtiliyor. Daha sonra ise Ermenilerin coğrafi yapı itibarıyla bir bütünlük sağlayamamış olmalarıyla hanedanlar arasındaki çekişme ve mücadelelerin müslümanlara ve Bizanslılara onları bölmek ve aralarındaki bu ihtilaftan istifade etme fırsatını verdiği ve Bizansın da bunu hep kullandığı anlatılıyor (s.93).

Yine bu bölümde Ermenilerin dinî hürriyetleri açısından İnanlılar , Romalılar ve Bizanslılar zamanına göre Abbâsî hâkimiyeti esnasında daha rahat ve memnun oldukları belirtildikten sonra bu devletlerin Ermenilere karşı olan tutumları karşılaştırılarak anlatılıyor ve ayrıca Ermenilerin , Arapların Anadolu'da Bizans ile olan mücadelesinde Arapların yanında yer aldığı belirtiliyor (s.94). Daha sonra ise 800'lü yılların sonunda Abbâsî Hilâfetinin Ermeniler üzerindeki nüfuzunun yavaş yavaş azalmaya başladığı ve böylece Ermenilerin bir süre sonra istiklâl mücadelesine tekrar başladıkları ve bu sırada

Abbâsî Hilâfetine zaaf içersinde olmasının da onlar için büyük bir fırsat olduğu anlatılıyor.

Dördüncü bölümde (s.127-181) yazar; 10. yüzyılda Yakın-Doğu tarihinde genel anlamda önemli değişikliklerin olduğunu, özellikle Bizans-Müslüman-Ermeni ilişkilerinde bu değişikliğin çok belirginleştiğini ve bu yüzyılda Abbâsî Hilâfetine çöküş içersinde olması sebebiyle Ermeniler üzerindeki Bizans ve İslâm siyasetinin değişikliğe uğradığını belirtiyor. Daha sonra ise Abbâsî Hilâfetine çöküşü ve zayıflaması üzerinde durmakta ve bu çöküşün sebebini de el-Mu'tasım Billâh (833-842) dönemine dayandırarak, Orta Doğudaki müellifler de dahil olmak üzere çok az bilim adamının iltifat ettiği el-Mu'tasım devrinde devlette Arap ve Fars unsuru yerine Türklerin ikâme edilmesi ile Abbâsî Hilâfetine çökmüş olduğu görüşünü savunarak bu durumu yukarıdaki nedenle izah etmeye çalışmış, ancak bu konuyla ilgili doğrudan bir kaynak gösteremediği gibi meseleyi teferruatlı olarak ele almayıp yalnızca çöküşün nedeni olarak ileri sürmüştür (s.127-130).

Bunların ardından da Abbâsî Devleti'nin güç kaybetmesi sonucunda, Bizans İmparatorluğunun müslüman sınırlarına doğru saldırılara başladığı ve 10. yüzyılda Abbâsîlerin zayıflığı, Bizanslıların ise Batıda çok meşgul olmaları sebebiyle bu iki gücün arasında bulunan Ermenilerin bir süre için de olsa rahat bir nefes aldıkları ve 888 yılında I. Aşot'un Bizans imparatoru VI. Leon'u barış için ikna etmek üzere Kostantiniyye'ye gittiği ve burada yapılan görüşmeler sonucunda Leon'un Ermenileri kendi tebası ilan etmesinden sonra Bizans ile barışı sağlamış olan Aşot'un Abbâsîlerin zayıf olmasından da istifade ederek ülkesini iktidarı boyunca refah içersinde idare ettiği anlatılıyor.

Daha sonra ise , Ermenilerin Azerbaycan valisi ile olan mücadeleleri ayrıntılı olarak verilip bu esnada Ermeni krallarının denge siyasetinden uzaklaştıkları zaman yaşanan sıkıntılar dile getiriliyor. Ayrıca yine bu bölümde Ermenilerin Hamdâniler ve Seyf ed-Devle ile olan münasebetlerine yer veriliyor (s.176-181).

Beşinci bölümde (s.183-233) ise Abbâsî Hilâfeti'nin zayıflaması sonucunda Erminiye'nin çevresinde bağımsız, yeni devletçiklerin ortaya çıktığı ve yine bu sırada Anadolu'da yeni bir güç olarak Selçukluların ortaya çıkması ile daha önce Bizans'a tabi olunmaması konusunda çok direnmiş olan Ermenilerin bu kez aynı kararlılığı göstermeyip Bizans'a tabi olmayı kabul ettikleri ve 1045 yılında da Ani ve ona bağlı olan bölgelerin resmen Bizans imparatoruna teslim edildiği anlatılıyor (s.208-212). Yazar bu tavrı değişikliğinin sebebini de Anadoluda Selçuklu tehlikesinin günden güne artması ile açıklıyor. Ardından da Ermenilerin Bizans idaresine tamamen girdikten sonra Bizansın uygulamalarından çok rahatsız olduklarını ve bir çoğunun buldukları yerden ayrılarak göç ettiğini daha sonra ise Bizanslılara karşı mücadele eden Selçuklu Türklerinin yanında yer alarak onların Bizans karşısında başarılı olmalarında büyük rol oynadıklarını tartışıyor (s.213-218).

Yazar, yine bu bölümde Selçuklular ile ilgili bilgi vermekte ve onların Ermeni-Bizans münasebetlerindeki rolünü anlatmaktadır. Ayrıca Selçuklu Sultanı Alparslan ile Romen Diojen arasındaki Malazgirt savaşı ve ardından da Bizanslıların bu harpte yenilmelerinin sebepleri üzerinde duruluyor. Ermenilerin bu yenilgideki rolü ve Bizansın Erminiye'yi ilhak etmesinin bedelini bu savaşta yenilerek ödediği belirtildikten sonra Selçukluların da Abbâsî Devleti'nin zayıflamasından çok istifade ettiği söyleniyor (s.220-233).

Yazar , önsözde de bahsettiği üzere eserini hazırlarken, gerçekten konuyla ilgili Araçça kaynakları kullanmış ve bu sahada daha önce yapılmış olan çalışmalarda bulunan bu eksikliği büyük ölçüde telafi etmiştir. Yine aynı şekilde Ermeni, Süryani ve Bizans

Cüneyt Kanat

kaynaklarının da büyük ölçüde kullanıldığını söylemek mümkündür. Ancak müellifin kendisinin de belirttiği gibi özellikle Ermeni kaynaklarının Fransızcaya çevrilmiş olanlarını kullanmıştır. Son bölümde ise Bizans -Selçuklu münasebetlerine kısa da olsa yer vermiş ve Malazgirt savaşını teferruatlı olarak ele almış olmasına rağmen hiçbir Türkçe eserden istifade etmemiş olması ilgili kısımların tek taraflı yazılmasına yol açmıştır. Ayrıca kitabının başlığında çalıştığı sahayı 653-1064 yılları olarak sınırlamış olmasına rağmen V. bölümde hadiseleri 1071 yılına kadar getirmiş ve Malazgirt savaşından da ayrıntılı olarak bahsettikten sonra noktayı koymuştur.

Son zamanlarda ülkemizde de Ermeniler ile ilgili çalışmaların sayısının arttığını gözönünde bulundurursak, Ermenilerin Müslümanlar ve Bizans ile olan münasebetlerinin anlatıldığı bu eserin, özellikle Arapça kaynakların da kullanılmış ve erken dönemi ele almış olması sebebiyle , bu sahada çalışan Türk ilim adamları için çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Cüneyt Kanat